

А.М. Тарасюк
(Хоцімск, Беларусь)

АРГАНІЗАЦЫЯ ДАСЛЕДЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ПА ВЫВУЧЭННІ МЯНУШАК: МЕТАДЫЧНЫ АСПЕКТ

З якіх часоў прыйшлі да нас мянушкі? Наколькі трывала яны ўвайшлі ў наша жыццё? Як узнікаюць мянушкі? Адказ на гэтыя і іншыя пытанні дапаможа знайсці артыкул, прысвечаны даследаванню мянушак вёскі Баханы Хоцімскага раёна Магілёўскай вобласці.

Даследчая дзейнасць – творчы працэс сумеснай дзейнасці настаўніка і вучня па пошуку невядомага. Пошук пачынаецца там, дзе пачынаецца цікавасць вучняў да аб'екта вывучэння.

З мянушкамі дзеці сустракаюцца амаль штодзень. Таму выклікаць цікавасць да вывучэння тэмы не складае цяжкасцей. У якасці творчага задання на ўроку беларускай мовы прапаную вучням высветліць, адкуль пайшлі іх мянушкі. І дзеці з ахвотай уключаюцца ў пошукавую дзейнасць. Скіраваць увагу вучняў да акрэсленай тэмы магчыма на класнай гадзіне, прысвечанай Году малой радзімы, а таксама на ўроку беларускай літаратуры падчас разгляду мастацкага твора, у якім дзейнічаюць героі, што маюць мянушкі.

Тэма даследчай працы “Мянушкі вёскі Баханы Хоцімскага раёна: лексіка-семантычны аспект” нарадзілася ў час наведвання разам з вучнямі названай вёскі. Было заўважана, што амаль кожнага насельніка гэтай вёскі называюць не па імені, а па мянушцы. Нават у кантактах мабільных тэлефонаў мясцовых жыхароў замест імёнаў і прозвішчаў людзей змяшчаюцца менавіта мянушкі. Гэта абумовіла пастаноўку перад вучнямі праблемных пытанняў: Як і калі ўзніклі мянушкі? Чаму імі актыўна карыстаюцца людзі ў штодзённым жыцці? Якую інфармацыю пра чалавека утрымліваюць у сабе мянушкі? Што матывуе ўзнікненне мянушкі канкрэтнага чалавека?

Пошук адказаў на гэтыя пытанні абумовіў пастаноўку мэты – высветліць паходжанне мянушак жыхароў вёскі Баханы Хоцімскага раёна.

Для дасягнення мэты ўзнікла неабходнасць вырашыць наступныя задачы:

- 1) выявіць сутнасць мянушак як класа анамастычнай лексікі;
- 2) сабраць матэрыял пра паходжанне мянушак вёскі Баханы Хоцімскага раёна;
- 3) сістэматызаваць мянушкі ў семантычныя групы;
- 4) распрацаваць буклет “Класіфікацыя мянушак в. Баханы Хоцімскага раёна”.

Аб’ектам даследавання сталі мянушкі в. Баханы Хоцімскага раёна; прадметам даследавання – этымалогія мянушак насельнікаў названай вёскі.

Пры правядзенні даследчай работы выкарыстоўваліся наступныя метады:

- 1) сацыялінгвістычнага апытвання (гутаркі з насельнікамі вёскі Баханы Хоцімскага раёна);
- 2) семантычнай класіфікацыі мянушак;
- 3) аналізу і сінтэзу (складанне дыяграмы з праэнтнымі суадносінамі семантычных груп мянушак).

Фактычны матэрыял работы налічвае 200 мянушак.

У працэсе даследчай работы зроблены наступныя высновы.

1) Мянушкі ўваходзяць у самы старажытны пласт лексікі. Да прыняцця хрысціянства мянушка была асноўнай адзінкай называння чалавека, г. зн., мянушкі былі блізкія па функцыі да ўласнага асабовага імя. Такія неафіцыйныя найменні набывалі асабліваю папулярнасць у тых народаў, у якіх уласныя асабовыя імёны з’яўляліся запазычанымі, і простыя людзі не разумелі першаснага значэння свайго імені. Таму доўгі час пасля прыняцця хрысціянства ва ўсходніх славян, апрача кананічнага, царкоўнага імя, амаль кожны чалавек меў яшчэ і язычніцкае, якое, па сутнасці, і з’яўлялася мянушкай.

У эпоху сярэднявечча мянушкамі карысталіся нават князі, знатныя феодальныя шляхціцы. Так, у шматлікім родзе беларускіх Радзівілаў былі Ян Радзівіл, па мянушцы Барадаты; Мікалай Радзівіл, па мянушцы Сіротка; Міхал Казімір Радзівіл,

па мянушцы Рыбанька; Караль Станіслаў Радзівіл, па мянушцы Пане Каханку; Барбара Радзівіл, па мянушцы Чорная дама і інш. Магнаты давалі многім сваім прыгонным мянушкі, якія нярэдка замацоўваліся за іх носьбітамі, а для наступных пакаленняў паступова станавіліся прозвішчамі. Такім чынам, ва ўсе часы, як сведчаць матэрыялы даследаванняў, у беларусаў шырока ўжываліся мянушкі (пераходныя моўныя характарыстычныя адзінкі паміж уласным імём і прозвішчам) [1, с. 47]. Сёння мянушкі не страцілі свайго статусу, яны складаюць даволі шырокі пласт анаматычнай лексікі і існуюць побач з іншымі антрапанімічнымі адзінкамі.

2) Прычын узнікнення мянушак шмат. Адны з іх узнікаюць на падставе знешнасці чалавека (вылучэння пэўных рыс), другія – на падставе характару, трэція – на падставе здольнасцей і г. д. Узнікненне часткі мянушак абумоўлена пэўным здарэннем, звязаным з чалавекам. Некаторыя мянушкі застаюцца ў спадчыну ад папярэдніх пакаленняў.

Намі былі вызначаны тры асноўныя прычыны ўзнікнення мянушак:

а) выдзяленне па якой-небудзь знешняй рысе пэўнай асобы ад усіх астатніх жыхароў вёскі. У гэтым сэнсе вядомы ў Баханах наступныя мянушкі: *Шнурок* (таму што худы і высокі), *Негра* (таму што цёмнакурая), *Кудраш* (таму што кучаравы), *Чвартушка* (таму што маленькая ростам) і інш.;

б) патрэба ў адрозненні некалькіх сямей з аднолькавым прозвішчам. На Беларусі з даўніх часоў шырока ўжываліся “вудчныя прозвішчы-мянушкі” ў тых вёсках, дзе шмат аднастайных афіцыйных прозвішчаў, каб прасцей растлумачыць, пра каго ідзе гаворка, дзе жыве той чалавек, якога вылучаюць з ліку яго суродзічаў, землякоў [1, с. 50].

Так, у вёсцы Баханы некалькі двароў маюць прозвішча Сёмачкіны, некалькі – Зямцовы і інш. Таму, каб адрозніць адну сям’ю ад другой, сяляне прыдумалі ім мянушкі. Так, адны Сёмачкіны маюць мянушку *Жукі*, другія – *Левыя*, трэція – *Сёмкі*, чацвёртыя – *Дзагі*. Адна сям’я Зямцовых – *Труссы*, другая – *Кудрашы*, трэція – *Зёмкі*. Адны Рабцавы – *Рабцы*, другія – *Рабцоўкі*;

в) прастата ў абыходжанні з людзьмі. Жыхары вёскі гавораць аб тым, што ім прасцей называць людзей па мянушках, чым па імені, прозвішчы. Не заўсёды мясцовыя жыхары разумеюць, пра каго ідзе гаворка, пакуль не назавеш чалавека па прыналежнай яму мянушцы.

Прааналізаваўшы мянушкі в. Баханы, быў зроблены вывад: якая б прычына ні легла ў аснову ўзнікнення той ці іншай мянушкі, дакладна тое, што гэтыя найменні настолькі трывала замацаваліся за іх носьбітамі, што ўспрымаюцца зараз ужо як уласныя імёны людзей.

3) Мянушкі складаюць семантычна шматпланавую лексіку.

Усе сабраныя мянушкі былі сістэматызаваны намі ў шэсць семантычных груп.

1. Мянушкі, якія характарызуюць знешнасць чалавека

Знешні выгляд чалавека заўсёды звяртае на сябе ўвагу іншых людзей. Зразу-мела, што гэта тая асаблівасць, якая больш за ўсё падвяргаецца крытыцы і часта ляжыць па аснове мянушак. Найменні, якія апісваюць знешні выгляд носьбіта, складаюць адну з самых багатых па колькасці груп. Сюды ўвайшло 50 мянушак. Гэта

групи, які характеризують чалавека па росце і целаскладзе (*Арнольд, Пончык, Хлуд, Кандыль, Тапак, Шрэж* і інш.), памерах частак цела (*Грыб, Гусь, Носік*), колеры валасоў, скуры (*Жук, Кучараўка, Фін*), ааблівасцях знешнасці (*Шрэж*), фізічных недахопах (*Лысы, Крываногая, Гарбаты*).

2. Мянускі, якія характарызуюць паводзіны, здольнасці, звычкі людзей

Да гэтай групы мы аднеслі 28 мянушак. Студы ўвайшлі найменні людзей, якія гавораць аб унутраным свеце чалавека, яго характары, звычках, выхаванасці, традна характарызуюць здольнасці да якой-небудзь справы, любімыя заняткі (*Жлоб, Троцкі, Шарка, Труцень, Хітры, Панадол, Жалезная Лэдзі, Іцка, Яль, Чаіца, Дзед Мазай, Беларусік, Хрушч, Шыцік* і інш.).

3. Мянускі, якія ўказваюць на розныя заганы, дэфекты людзей

Дадзеная група складаецца з 25 мянушак. Зразумела, такія мянускі характарызуюць чалавека з адмоўнага боку, выкрываючы яго недахопы (*Трынка, Хава, Табун, Бабьль, Пакрышка, Махнытка, Кулдык, Лэхта, Шуюп, Француз, Гаспадзін, Левы* і інш.).

4. Мянускі, якія ўказваюць на род заняткаў, прафесію чалавека

Прафесійная дзейнасць чалавека або яго хобі заўсёды з'яўляліся полем для стварэння мянушкі. Гэта нешматлікая група складаецца з 12 мянушак (*Гусарчык, Паліцай, Кандагар, Пілігрым, Кажалуп, Драч* і інш.).

5. Мянускі, якія паходзяць ад уласных імёнаў

Студы намі аднесена 28 мянушак. Сярод такіх найменняў пашыраныя адыменныя і адпрозвішчныя. Адпрозвішчныя мянускі складаюць вялікі пласт лексікі, яны адрозніваюцца паміж сабой спосабамі ўтварэння, таму можна выдзеліць некаторыя групы адпрозвішчных мянушак. Па-першае, гэта найменні, якія гавораць аб прыналежнасці асобы да пэўнага роду. Гэта абагуленая назва членаў пэўнай сям'і (*Баскіны, Жукі, Кудрашы, Стэлькі, Малькі, Краблі, Драчы, Грачы, Чапаі, Яўменькіны, Раманавы, Будылі, Бабьлі, Саўкіны* і інш.). Акрамя гэтага, некаторыя мянускі даюцца чалавеку па прозвішчы бацькоў, мужа або жонкі (*Сара, Гарбуз, Ярома, Баравік, Малёк, Заяц, Мендзель, Зуб, Кызл, Лебядзіха*). Адыменныя антрапонімы падзяляем на мужчынскія (*Лёта* (імя Лёша), *Якута* (імя Якаў), *Ларка* (імя Ларывон), *Міхалчыха* (муж Міхал, Міхал), *Дзянісіха* (муж Дзяніс), *Мігін* (дзеда звалі Міша), *Саўкін* (дзеда звалі Саўка), *Мікіціха* (дзеда звалі Мікіта), *Раманаў* (дзеда звалі Раман), *Яўменькін* (дзеда звалі Яўмен), *Хомка* (дзеда звалі Фама, па-вясковаму Хомка), *Дзям'янаў* (дзеда звалі Дзям'ян), *Лявоніха* (імя бацькі Лявон), *Піля* (імя бацькі Піліп) і жаночыя (*Ханка* (імя Афанасія, па-вясковаму Хоня), *Палажка* (імя Пелагея).

6. Мянускі, якія ўказваюць на паходжанне чалавека

Найменні, якія адносяцца да гэтай катэгорыі, паказваюць на тое, дзе чалавек жыў раней (сам ці яго бацькі). Самая маленькая група, якая складаецца з 4 мянушак (*Халол, Халуха, Вітунька, Цыганка*).

Як сведчыць аналіз фатычнага матэрыялу, самую шматлікую групу складаюць мянускі, матываваныя знешнасцю людзей, што складае 34% ад агульнай колькасці мянушак з высветленай этымалогіяй; 19% складаюць мянускі, матыва-

ванья паводзінамі, здольнасцямі, звычкамі людзей, а таксама мянушкі, матываваныя ўласнымі імёнамі; 17% – мянушкі, якія ўказваюць на розныя заганы, дэфекты людзей; 8% – мянушкі, матываваныя родам заняткаў, прафесіяй чалавека; 3% – мянушкі, матываваныя паходжаннем чалавека. Асобную групу (53 найменні) складаюць мянушкі з нявысветленым або прыцемненым паходжаннем.

Па выніках працы намі распрацаваны буклеты “Класіфікацыя мянушак вёскі Баханы Хоцімскага раёна”, якія служаць дапаможнікам у арганізацыі пазакласных мерапрыемстваў, інфармацыйных і класных гадзін, прысвечаных тэме малой радзімы.

З матэрыяламі даследчай работы азнаёміліся вучні старэйшых класаў. Акрэсленая тэма асвятлялася на раённай канферэнцыі даследчых работ, раённай краязнаўчай канферэнцыі “Хоцімшчына: мінулае і сучаснасць”, па матэрыялах якой рыхтуецца да выдання зборнік, што будзе захоўвацца ў Цэнтральнай раённай бібліятэцы, а таксама ў раённым музеі г. Хоцімска.

Спадзяёмся, што гэты матэрыял зацікавіць нашых землякоў і будзе карысны для тых, хто не абыяка ставіцца да вывучэння гісторыі Хоцімскага краю, бо даследаваць мянушкі ў гаворках Магілёўскай вобласці – значыць пазнаваць частку народнай культуры, асаблівасці сучаснай гутарковай мовы, нашага светапогляду, узаемаадносін.

Спіс літаратуры

1. Шур, В. Беларускія ўласныя імёны: беларуская антрапаніміка і тапаніміка : дапаможнік для настаўнікаў / В. Шур. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 239 с.